

Kas lems Ukrainos ateities scenarijus?

Marius Laurinavičius, dr. Laurynas Kasčiūnas, Linas Kojala

Kokią geopolitinį statusą Ukraina įgis po Rusijos agresijos? Kokią Ukrainos viziją kuria Rusija? Ar keisis Ukrainos politinė ir ekonominė sankloda? Ar nepasikartos tvarių rezultatų nepasiekusios Oranžinės revoliucijos scenarijus? Koks bus oligarchų vaidmuo (po)revoliucinėje Ukrainoje? Kokia Europos Sąjungos (ES) Rytų partnerystės politikos ateitis? – tai tik keli klausimai, į kuriuos atsakymų ieško Rytų Europos procesus analizuojantys tyrimų centrai ir analitikai. Į šiuos svarstymus įsitraukė ir Rytų Europos studijų centras.

1. Rusijos kuriamas Ukrainos modelis: nuo federalizacijos iki valstybės suskaldymo?

Rusijos kuriama Ukrainos vizija bent iš dalies priklauso nuo ideologinės, kultūrinės ir geopolitinės koncepcijos, kuria vadovaujasi Vladimiras Putinas ir svarbiausi jo aplinkos sprendimų priėmėjai. „V. Putino doktrina“ – tai imperinė Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, idėja, tiksliau – žinomo baltagvardiečių generolo Antono Denikino skelbta jos interpretacija. V. Putinas apie šią doktriną pirmą kartą užsiminė 2009 metų gegužės 24 dieną prie A. Denikino, V. Putino mėgstamo filosofo Ivano Iljino ir rašytojo Ivano Šmeliovo kapų Dono vienuolyne Maskvoje. „Būtinai paskaitykit. Ten yra svarstymų apie Didžiąją ir Mažąją Rusiją, Ukrainą. Jis sako, kad niekam negalima leisti kištis į mūsų santykius, tai visuomet buvo pačios Rusijos reikalas“, – pasiteiravęs, ar žurnalistai skaitė A. Denikino memuarus, pareiškė V. Putinas¹.

2010 metų gruodžio 16 dieną televizijos laidoje „Pokalbis su V. Putinu“ Rusijos prezidentas kalbėjo dar aiškiau ir konkrečiau. Paties V. Putino draugu laikomam baikeriui Aleksandrui Zaldostanovui atsakęs, kad **„tas, kuris nesigaili, kad Sovietų Sąjunga iširo, neturi širdies, o tas, kuris nori jos atkūrimo buvusia forma, pametė galvą“**, Rusijos vadovas išplėtojo savo doktriną apie Ukrainą, kaip **„mažąją Rusiją“**. Neabejotina, kad būdami drauge, buvome daug didesnė jėga. Būtent todėl sveikai mąstantys ir patriotiškai nusiteikę mūsų valstybės veikėjai niekuomet neturėjo nė minties apie tokio bendro darinio dalių,

¹ Путин возложил цветы к могилам „государственников“ – Деникина, Ильина, Солженицына. Newsru, 2009-05-24. Prieiga internetu: <<http://www.newsru.com/russia/24may2009/spo.html>>.

kaip Rusija, Baltarusija, Ukraina, išdalijimą. Sovietmečiu mėgome keikti „baltagvardiečių“ judėjimo lyderius. Vienas jų, generolas A. Denikinas, kategoriškai prieštaravo tam, kad su tuomečiais jo sąjungininkais, Vakarų valstybėmis, net tada, kai jam buvo kritiškai svarbi jų parama ir pagalba kovoje su Raudonąja armija, būtų net svarstoma bendros Rusijos valstybės padalijimo idėja. Kategoriškai atmetęs visus tokius pasiūlymus, jis pabrėžė, kad tai visuomet buvo ir liks Rusijos tautos, bendros Rusijos tautos, reikalu. Šiandien padėtis kita. Šiandien yra nepriklausoma Ukraina, Baltarusija, kitos buvusios SSRS respublikos, ir reikia į viską žvelgti iš istorinės realybės pozicijų. Tačiau turime galimybę ir būtinybę dėl mūsų tautų interesų eiti ekonominės integracijos keliu, ką dabar ir darome“, – teigė V. Putinas².

2013 metų rugsėjo 19 dieną ši idėja iš esmės buvo dar labiau išplėtotą V. Putino susitikime su „Valdajaus klubo“ nariais³. Remiantis šia „V. Putino doktrina“ ir seniai žinoma Rusijos prezidento, kaip „pragmatiško“, reputacija (beje, ją patvirtina tekste jau minėta paties V. Putino paskelbta formulė), galima daryti prielaidą, kad V. Putinas nekelia tikslų nei būtinai prisijungti Rytų Ukrainą, nei sužlugdyti Ukrainos valstybę, kitaip nei viešai skelbia, pavyzdžiui, dabartinių įvykių ideologas Aleksandras Duginas.

Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, doktrina gali pripažinti Ukrainą kaip (kvazi)nepriklausomą valstybę, jei ji susijusi su Rusija glaudžiais saitais ir yra „vienoje integracinėje erdvėje“. Tačiau bet koks Ukrainos bandymas judėti kitos integracinės erdvės link (ne tik NATO, kuri apskritai laikoma „raudonąja linija“, bet ir ES) jau vertinamas remiantis A. Denikino suformuluota idėja: „Niekam negalima leisti kištis į mūsų santykius, tai visuomet buvo pačios Rusijos reikalas.“ Būtent ši frazė, ko gero, ir laikytina „V. Putino doktrinos“ Ukrainos atžvilgiu pagrindu.

Galima manyti, kad būtent V. Putino tikslus ir planus Ukrainoje tiksliai atspindi ir visiškai atvirai skelbia Rusijos užsienio reikalų ministerijos viešai išplatintas dokumentas-pasiūlymas „Apie Ukrainos paramos grupę“⁴. Jis daugeliu aspektų kartoja dar vasario 21 dienos susitarimą tarpininkaujant Vokietijai, Prancūzijai, Lenkijai ir Rusijai, sudarytą tarp tuomečio Ukrainos prezidento Viktoro Janukovyčiaus ir opozicijos lyderių.

Svarbiausiuose šio dokumento punktuose numatytas Ukrainos „federalizavimas“, regionams suteikiant plačius, net ir užsienio ryšius

² Путин встал под знамена Белой гвардии: Россия неделима! *Livejournal*, 2010-12-17. Prieiga internetu: <<http://malorossijanin.livejournal.com/19950.html>>.

³ Meeting of the Valdai International Discussion Club. *President of Russia*, 2013-09-19. Prieiga internetu: <<http://eng.kremlin.ru/news/6007>>.

⁴ Документ „О группе поддержки Украины, Delo. Prieiga internetu: <http://delo.ua/get_file/id/o-gruppe-podderzhki-ukrainy.pdf>.

(galima numanyti, kad su Rusija) įgaliojimus, rusų kalbos, kaip antros valstybinės, įtvirtinimą Ukrainos konstitucijoje, Ukrainos neutralumą. Taip Rusija iš esmės užsitikrintų Ukrainos statusą pagal „mažosios Rusijos“ doktriną. Ir tokiu atveju galima manyti, kad V. Putinas su Vakarais (pagal numatytą planą dalyvaujant net Jungtinėms Tautoms) sutiktų garantuoti formalią Ukrainos nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą. Derėtis su Rusija dėl Ukrainos ateities (akivaizdu, kad net ir minėto dokumento „Apie Ukrainos paramos grupę“ pagrindu) vis dar bandantys Vakarai turėtų suprasti, kad ne visoms sprendimus lemti galinčioms Rusijos politinėms jėgoms net tokio plano įgyvendinimas taptų galutiniu tikslu. Tai rodo ir Krymo okupacijos bei aneksijos pavyzdys.

Dabartinį Ukrainos „federalizavimo“ planą Kremlius turėjo jau senokai, o pačioje Ukrainoje asmeniškai V. Putinui artimo oligarcho Viktoro Medvedčiuko ir kitų prorusiškų jėgų lūpomis propagavo dar tuomet, kai apie revoliucijos Kijeve pergalę, o juo labiau apie kokią nors Krymo okupaciją ir Rytų Ukrainos destabilizavimą, niekas, bent jau viešai, nesvarstė. Buvo teigiama, kad „federalizavimas“ – geriausia išeitis iš politinės krizės. Tai, kad panašių idėjų neatsisakoma ir dabar, leistų manyti, jog viena ar kita Ukrainos „federalizavimo“ forma buvo ir išlieka pagrindinis Kremliaus planas.

Ir atvirkščiai, daugybė požymių rodo, kad V. Putinas išankstinio Krymo užgrobimo plano neturėjo. Jis atsisakė įvesti Rusijos pajėgas į Ukrainą tuomet, kai to prašė teisėtas, realius įgaliojimus ir net Aukščiausiosios Rados paramą vis dar turėjęs prezidentas V. Janukovyčius. Tuo metu balsavimas Federacijos Taryboje dėl teisės panaudoti Rusijos ginkluotąsias pajėgas Ukrainoje kovo 1 dieną surengtas taip skubotai, kad buvo net iškilusi grėsmė, jog nebus kvorumo.

Tai leistų daryti prielaidą, kad, jei Vokietijai, Prancūzijai, Lenkijai ir Rusijai tarpininkaujant pasiektas susitarimas tarp V. Janukovyčiaus ir opozicijos būtų įgyvendintas, Rusijos agresija galbūt net nebūtų prasidėjusi. Mat tokia įvykių eiga sutaptų su V. Putino požiūri atitinkančia Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, doktrina. Be to, planui žlugus, kuri laiką atrodė, kad Kremlius yra paprasčiausiai sutrikęs, o ne bando įgyvendinti iš anksto suplanuotą konkretų scenarijų.

Tačiau savo scenarijų nuo pat pradžių turėjo dabartinės agresijos ideologas A. Duginas, kuris dar vasario 20 dieną interviu laikraščiu „Vzgliad“ pareiškė, kad **„ši kova su pačiais ukrainiečiais tam tikru požiūriu apskritai neturi nieko bendro – jie čia tik pėstininkai“**. Plėtodamas V. Putinui artimą Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, doktriną, A. Duginas šiame interviu leido suprasti, kad jo ir jo bendražygių tikslai siekia daug toliau – kontroliuoti visą Rytų Pietų Ukrainą, nes **„Vakarų anklavo neasimiliuosim“**.

Kita vertus, net ir tęsiantis Rusijos diversantų pastangoms destabilizuoti padėtį Ukrainoje, o A. Duginui atvirai teigiant, kad, neįvykdžius Rusijos reikalavimų, į Ukrainą bus įvestos karinės pajėgos⁵, Federacijos Tarybos Saugumo ir gynybos komiteto pirmininkas Viktoras Ozerovas pareiškė, kad įvesti pajėgų į Ukrainą be Jungtinių Tautų mandato Rusija negali⁶. Tiesa, vėliau priverstas aiškinti savo poziciją Rusijos žiniasklaidai V. Ozerovas pripažino, kad Federacijos Tarybos V. Putinui suteikti įgaliojimai įvesti ginkluotąsias pajėgas į visos Ukrainos teritoriją tebegalioja ir kraujo praliejimo atveju taip ir gali atsitikti. Kadangi V. Ozerovas yra vienas pagrindinių politinių Rusijos gynybos ministro Sergejaus Šoigu bendražygių, galima daryti prielaidą, kad pradinis pareiškimas buvo susijęs su vidine kova Rusijoje dėl tolesnių veiksmų Ukrainoje, **o V. Ozerovo nepritarimas armijos įvedimui nurodo ir S. Šoigu nepritarimą tokiam scenarijui**. Anksčiau buvo pasirodę pranešimų, jog Rusijos kariniai analitikai skeptiškai vertina galimybę, kad įsiveržimas į Rytų Ukrainą galėtų būti įvykdytas be didesnių pačios Rusijos aukų, panašiai kaip Kryme.

Tai, kad Rusijos politinis elitas dėl tolesnių veiksmų Ukrainoje toli gražu nėra vieningas, iškalbingu pavyzdžiu iliustravo ir žinomas Rusijos politikos analitikas Dmitrijus Oreškinas. Jo teigimu, tai, kad Kremlius neketina įvesti armijos į Rytų Ukrainą, rodo ir „Rosneft“ vadovo Igorio Sečino sprendimas kovo viduryje nusipirkti „Rosneft“ akcijų už milijardą rublių. Esą, jei įsiveržimas būtų planuotas, šis gerai informuotas ir V. Putinui artimas veikėjas būtų palaukęs, kol kaina dėl įsiveržimo ir tolesnių sankcijų Rusijai dar labiau nukris.

Tačiau V. Putinui priimtina Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, doktrina, nepaisant taktinių skirtumų, ar būtina visą Rytų Ukrainą prisijungti prie Rusijos, ar užtenka išlaikyti ją savo įtakos zonoje ir „neleisti niekam kištis“ (neleisti integracijos į NATO ir ES), yra remiama ne vien vadinamųjų dabartinio režimo vanagų, bet ir sąlyginių liberalų (Dmitrijaus Medvedevo, Igorio Šuvalovo ir kitų). Maža to, jai pritaria net ir nemaža dalis opoziciškai dabartiniam režimui nusiteikusių jėgų. Galima daryti išvadą, kad Rusija nesustos, kol visi tikslai, atitinkantys Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, koncepciją, nebus įgyvendinti arba kol pati Rusija nebus sustabdyta. Visi kiti tikslai – rinkimų sužlugdymas, pilietinio karo Ukrainoje kurstymas ir net galima karinė intervencija – būtų tik priemonės minėtai koncepcijai įgyvendinti.

⁵ Мария Степанова. Если киевская хунта затеет гражданскую войну, России придется начать контртеррористическую операцию. *Nakanune*, 2014-04-08. Prieiga internetu: <<http://www.nakanune.ru/articles/18866>>.

⁶ Российский депутат: Нельзя просто так взять и ввести войска в Донецк. *Украинская правда*, 2014-04-07. Prieiga internetu: <<http://www.pravda.com.ua/rus/news/2014/04/7/7021641/>>.

2. Ar Rusija įgis neformalią „veto“ teisę ES ir NATO plėtrai į Rytų Europą?

„Mažosios Rusijos“ koncepcija (federalizuotos ir neutralios Ukrainos modelis) tam tikrame etape numato Rusijos ir Vakarų (ES ir JAV) derybas dėl Ukrainos geopolitinės ateities. Mažų mažiausiai Ukraina turėtų susitaikyti su buferinės zonos statusu. Kita vertus, Rusija kartu siekia įgyti neformalią „veto“ teisę tolesnei ES ir NATO plėtrai į Rytus.

2008 metų pokonfliktinės situacijos Gruzijoje scenarijus leidžia Rusijai daryti prielaidą, kad pasibaigus konfliktui Ukrainoje, ji savo rankose bet koku atveju turės daugiau nei prieš šio konflikto pradžią. Tai Maskvai garantuoja į „sugyvenimą“ su Rusija (ir jos natūralių interesų posovietinėje erdvėje pripažinimą) orientuotų Vakarų Europos valstybių pozicija. Tikėtina, kad tokiai veikimo logikai įtakos turėjo ir 2013 metų V. Putino diplomatinės laimėjimai ir prasidėjęs JAV tarptautinio autoriteto smukimas. Juk Sirijos krizė „sprendžiama“ pagal Rusijos pasiūlytą scenarijų, o Barackas Obama, pasirodo, gali susitaikyti su jo nubrėžtą „raudonųjų linijų“ nepaisymu. Tai sukūrė pakankamas prielaidas Rusijos bandymui atlikti Europos saugumo sistemos reviziją.

Pirmasis signalas, kad neformali Rusijos „veto“ teisė gali būti įmanoma – ES atsisakymas pasirašyti su Ukraina ekonominę Asociacijos susitarimo dalį, t. y. sustiprintą laisvosios prekybos susitarimą. Būtent nuo šios sutarties pasirašymo momento Ukraina net ir teoriškai nebegalėtų tapti Rusijos kuriamos Eurazijos sąjungos nare. Be to, vis dažniau pasigirsta nuomonių, kad į Rytų partnerystės politikos svarstymus (tarkime, į diskusijas dėl Asociacijos ir laisvosios prekybos susitarimo įgyvendinimo) siūloma įtraukti ir Rusiją. Ir tikriausiai vėl bus prisiminta giliai į stalčius padėta V. Putino idėja apie bendrą ekonominę erdvę nuo „Lisabonos iki Vladivostoko“, o tai praktikoje reikštų ES derybas su Rusijos kontroliuojama Eurazijos muitų sąjunga dėl laisvosios prekybos susitarimo. Esant tokioms sąlygoms, Rytų partnerystės politika patirtų visišką bankrotą.

Galima įvardyti keletą aspektų, kurie leistų išsiaiškinti, ar Rusijai pavyks įgyti galimybę blokuoti ES ir NATO plėtrą į Rytus: pirma, narystės ES perspektyvos (ne)suteikimas Ukrainai, antra, NATO narystės veiksmų plano Gruzijai (ne)suteikimas.

Reikėtų pastebėti, kad tarptautiniu lygiu Ukrainai primestas neblokinis (neutraliteto) statusas pirmiausia rodytų tai, jog Rusijos gebėjimas vidaus politikos įrankiais sau naudinga linkme veikti esamą *status quo* šioje šalyje būtų daug didesnis nei ES ar tuo labiau JAV (net darant prielaidą, kad ES ten suinteresuota veikti ir keisti formalias ir neformalias taisykles). **Norint Rusijai išlaikyti**

Ukrainą posovietinės erdvės orbitoje, tereikia tik palaikyti esamas politinio ir ekonominio žaidimo taisykles, o ES siekiant išplėsti savo europinį reguliavimą, tas pačias žaidimo taisykles reikia keisti iš esmės. Buferinės valstybės statusas neabejotinai veiktų kaip esamą padėtį „iššaldantis“ veiksnys.

3. Ukrainos vidaus politinė ir ekonominė sankloda: besitęsianti priklausomybė nuo oligarchinių tendencijų?

2014 metų pradžioje suformavus Ukrainos vyriausybę, naujai paskirtas ministras pirmininkas Arsenijus Jaceniukas pareiškė, kad šalies biudžetas yra praktiškai tuščias. Tokia padėtis susijusi ne tik su Rusijos agresijos sukeltu geopolitiniu nestabilumu, kuris papildomai komplikuoja padėtį, bet ir ilgamete šalies ekonomikos, nuo 2012 metų vidurio išgyvenančios recesiją, raida.

Tarptautinio valiutos fondo (TVF) duomenimis, 2013 metų sausį–rugsėį – dar iki neramumų pradžios – Ukrainos ekonomika dėl mažėjančios eksporto paklausos ir krintančių investicijų susitraukė 1,25 proc., šalies valiuta grivina nuvertėjo beveik penktadaliu (santykis su JAV doleriu krito nuo 1:8 iki 1:12), o einamosios sąskaitos deficitas pasiekė rekordinius 8 proc., kuriems padengti vien šiemet prireiks apie 25 mlrd.⁷ Be to, tai lėmė padidėjusius skolinimosi kaštus: trumpalaikių paskolų palūkanų normos pasiekė 15 proc.⁸

Tokia padėtis atspindi sudėtingą valstybės ekonomikos transformaciją po SSRS žlugimo. Būdama antra didžiausia pagal gyventojų skaičių SSRS respublika, Ukraina taip pat buvo viena skurdžiausių: 1991 metais bendrasis vidaus produktas (BVP) vienam gyventojui tesiekė 1,3 tūkst. dolerių ir pranoko tik Azerbaidžaną, Gruziją, Kirgiziją, Tadžikistaną ir Uzbekistaną, o po santvarkos žlugimo kelerius metus iš eilės smuko 7–22 proc. Hiperinfliacija, priklausomybė nuo rusiškų dujų, ekonominiai šokai stabdė jos augimą, todėl iki pat šių dienų Ukrainos realusis BVP vienam asmeniui pagal perkamosios galios paritetą nesiekia 50 proc. 1992 metų lygio⁹. **Kaip rašoma „Forbes“, 2011 metais Ukraina buvo ketvirta blogiausia pasaulio ekonomika, „turinti derlingą žemę, mineralinių išteklių ir potencialą tapti viena pirmaujančių Europos ekonomikų, tačiau šiuo metu atsiliekanti net nuo tokių šalių kaip Bulgarija“¹⁰.**

⁷ IMF Executive Board Concludes 2013 Article IV Consultation, First Post-Program Monitoring, and Ex Post Evaluation of Exceptional Access with Ukraine. *IMF*, 2013-12-19. Prieiga internetu: <<http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2013/pr13531.htm>>.

⁸ Why is Ukraine's economy in such a mess? *The Economist*, 2014-03-05. Prieiga internetu: <<http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2014/03/ukraine-and-russia>>.

⁹ Ten pat.

¹⁰ Worst Economies. *Forbes*. Prieiga internetu:

Tą lėmė sisteminės priežastys, kurias galima sutraukti į du plačius veiksmų blokus. Pirmasis susijęs su reformų neįgyvendinimu: Ukrainoje neįvyko būtinų struktūrinių politinių, administracinių, ekonominių, socialinių ir švietimo sistemos pokyčių. Be to, socialinės ir kultūrinės fragmentacijos kamuojamoje valstybėje iki šiol nepasirinktas specifinėms aplinkybėms tinkamiausias socioekonominės raidos scenarijus, o dėl to kylantys nesutarimai tapo postūmiu į stagnaciją. **Reikšmingą vaidmenį šiame procese atlieka oligarchai, kurie, skaičiuojama, realiai valdo apie pusę šalies BVP ir nėra suinteresuoti pokyčiais¹¹.**

Antrasis, pabrėžtas Ukrainos ekonomiką tiriančių akademikų, veiksnys – didžiulė korupcija. 2013 metų „Freedom House“ Korupcijos suvokimo indekse Ukraina užėmė tik 144 vietą iš 177 šalių¹². Tą lėmė keturi veiksniai: politinė kultūra, politinės valios ir pilietinės visuomenės aktyvumo stoka, institucijų, turinčių kovoti su korupcija, silpnumas bei politinių partijų priklausomybė nuo verslo. Todėl politiniame spektre vyrauja populizmas, kurio tikslas – išlaikyti elitą valdžioje.

Struktūrinių reformų trūkumas ir aukščiausias Europoje korupcijos lygis – oligarchinės valstybės sanklodos padariniai. Posovietinėje Ukrainoje verslo sluoksnis nesusiformavo kaip autonomiškas galios segmentas, o tai lėmė verslo struktūrų įsitraukimą į politinių sprendimų priėmimą, siekiant įgyti valstybės protekciją.

Daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių, tarp jų ir Baltijos valstybėse, pirmuosius demokratinius rinkimus laimėjo reformistinės jėgos, ėmusios vykdyti staigų perėjimą į rinkos ekonomiką ir demokratizaciją. Tuo tarpu Ukrainoje, kur rinkimus laimėjo buvusi sovietinė nomenklatura, pereinamajam laikotarpiui buvo būdinga vadinamoji žingsnis po žingsnio taktika. Būtent tai davė pradžią oligarchijos kūrimuisi.

Verslo ir politikos „simbiozės“ užuomazgos slypi ankstyvuosiuose privatizavimo procesuose, kai senoji komunistinė nomenklatura savo biurokratinės galias pavertė finansiniu ir ekonominiu pajėgumu. Būtent taip atsirado tam tikras posovietinis „ukrainietiškas“ oligarchijos variantas, kai verslo ir politikos elito ryšiai virto „rentų ir gavėjų“ ir „rentų ir davėjų“ santykiais.

<<http://www.forbes.com/pictures/mlj45eii/ukraine>>.

¹¹ Andrew Wilson. Ukraine: Political and Economic Lessons From Democratic transitions. *Council on Foreign Relations*, 2013-06-18. Prieiga internetu:

<<http://www.cfr.org/democratization/ukraine/p30818>>.

¹² CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2013, Transparency International. Prieiga internetu: <<http://www.transparency.org/cpi2013/results>>.

Įdomu tai, kad po Oranžinės revoliucijos formalūs pokyčiai valdžioje nesukėlė fundamentalių pasikeitimų neformaliose žaidimo taisyklėse. **Tarpusavyje besivaržančių oligarchų grupių reikšmė šalies politiniame gyvenime po 2004 metų Oranžinės revoliucijos neišnyko, nes daugelis „oranžinės koalicijos“ pažadų reformuoti šalies partinę sistemą dėl tos pačios oligarchinės prigimties taip ir liko neįgyvendinti.**

Tai lėmė, kad Ukrainos politinės ir ekonominės sistemos taisyklės formuoja ir palaiko oligarchizuotos verslo grupės. Būtent jos ir yra tie galios centrai šalies viduje, nuo kurių naudos ir kaštų balanso priklauso tiek Ukrainos užsienio politikos kryptis, tiek integracija į tarptautines rinkas (ES vidaus rinka *vs.* Eurazijos ekonominė sąjunga).

Reikėtų pastebėti, kad oligarchų tarpusavio konkurencija garantavo tam tikrą (kvazi)demokratijos modelį, neleido Ukrainoje įtvirtinti Baltarusijos tipo autoritarinio modelio ir užkirto kelią susidaryti politinei vertikalei pagal Aliksandro Lukašenkos arba V. Putino modelį. Tačiau oligarchų pažeidžiamumas tapo visos valstybės pažeidžiamumu, o jų interesai – valstybės ekonominės politikos orientyru. Natūralu, kad oligarchų orientyras – dabartinės ūkio ir politikos sanklodos „užšaldymas“ ir neformalių klientelistinių taisyklių palaikymas.

Kiek kitokias Ukrainos politinės raidos tendencijas galima buvo stebėti V. Janukovyčiaus prezidentavimo laikotarpiu, kai nuo 2010 metų jis ėmė formuoti politinę vertikale. V. Janukovyčiaus galia šalies politinėje sistemoje tapo kitokia, nei buvo per Oranžinę revoliuciją. Tuomet jis tebuvo Rytų Ukrainoje veikiančių oligarchų (o dar tiksliau – Rinato Achmetovo) projektas, visiškai priklausomas nuo jų paramos. 2013 metais jis buvo daug savarankiškesnis, per trejus prezidentavimo metus sukūręs stiprią ir savarankišką galios struktūrą, vadinamąją šeimą, kurios nariai periminėjo įvairių ūkio šakų įmonių kontrolę, stiprino pozicijas bankų sektoriuje, didino savo kontrolę žiniasklaidoje. Prasidėjo politinės galios „skverbimasis“ į valstybės ekonomiką – taip Ukrainoje ėmė keistis politikos ir verslo „suaugimo“ kryptis. **Anksčiau šalyje visiškai šeiminkavo stambiosios verslo struktūros ir jų savininkai, o V. Janukovyčiaus laikotarpiu stebėjome atvirkštinę kryptį – valstybės ūkio ir galios išteklių „užvaldymas“ kilo iš politinio lygmens.**

3.1. Struktūrinė Ukrainos ūkio priklausomybė nuo Rusijos: kokie būtų „šoko terapijos“ padariniai?

Nevykstančios struktūrinės reformos ir korupcija tiesiogiai lėmė ne tik chaosą strateginiame Ukrainos energetikos sektoriuje, bet ir struktūrines šalies ekonomikos ydas. Valstybinė dujų įmonė „Naftogaz“, palaikydama valdžios stabilumą, iš biudžeto

lėšų subsidijuoja apie 75 proc. dujų kainos galutiniams vartotojams¹³. Dėl subsidijų dauguma jų yra naudojamos neefektyviai (Ukraina yra tarp intensyviausiai dujas naudojančių šalių, bet vidaus produkcijos mastai mažėja), o tai užkerta kelią investicijoms, ypač tiekimo sistemoje, ir užkrauna didžiulę našta viešiesiems finansams¹⁴.

2009 metų ekonomikos krizę, kurios metu Ukrainos BVP krito 15 proc., šaliai padėjo išgyventi TVF suteikta 15 mlrd. dolerių paskola, kuri, tikėtasi, paskatins energetikos sektoriaus reformas, tačiau Kijevas subsidijavimo nenutraukė¹⁵. Svarbų vaidmenį šiame procese atliko Rusija, kuri eksportuoja apie 60 proc. Ukrainoje suvartojamų dujų. Galima prognozuoti, kad tai taps vienu svarbiausių trumpojo laikotarpio ekonominių iššūkių Ukrainai, mat namų ūkiams dujų kaina išaugs apie 50 proc.¹⁶ Svarbus ir kitas veiksnys: tradicinis Ukrainos ekonomikos augimo modelis ilgą laiką rėmėsi netvariu principu, **pagal kurį santykinai pigios rusiškos energetikos žaliavos išnaudojamos gaminant pramoninę produkciją, kuri, įgydama konkurencinį pranašumą dėl mažesnių sąnaudų, parduodama pasaulinės rinkos kainomis.** Tai stabdė inovacijų plėtrą ir neskatinė efektyvumo, o pramoninės produkcijos eksportas 2000–2009 metais sumenko nuo 45,1 proc. iki 36,1 proc., tačiau ir padėjo palaikyti tam tikrą ekonominį stabilumą. Nors dujų kainos ilgainiui augo, Ukraina ir toliau nesiėmė reformų, kurios pakeistų ekonomikos funkcionavimo modelį, ir glaistė spragas didesnėmis biudžeto išlaidomis¹⁷. **Politiškai tai lėmė dar didesnę struktūrinę Ukrainos ūkio, o dėl verslo ir politikos „suaugimo“ – ir visos politinės sistemos priklausomybę nuo Rusijos.**

Esant dabartinei situacijai, t. y. per trumpą laiką dramatiškai išaugus dujų kainai, kuri trapų ekonominį modelį paverstų visiškai nefunkcionaliu, **Ukrainai, kuriai dar neužsivėrė „galimybių langas“, siūloma įgyvendinti ekonominę „šoko terapiją“.** Jos kryptį nubrėžė 20 mlrd. dolerių dotaciją Ukrainai pažadėjęs TVF, kurio ekspertai pabrėžė būtinybę sumažinti valstybės išlaidas, iš esmės nutraukiant energetines subsidijas, apkarpančias pensijas ir kitas socialinės paramos

¹³ Why is Ukraine's economy in such a mess? *The Economist*, 2014-03-05. Prieiga internetu: <<http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2014/03/ukraine-and-russia>>.

¹⁴ Pritha Mitra, Ruben Atoyan. Ukraine Gas Pricing Policy. *IMF Working Paper*, 2012. Prieiga internetu: <<http://antville.org/static/infam/files/IMF%20-%20Ukraine%20Gas%20Pricing%20Policy.pdf>>.

¹⁵ IMF presses Ukraine government to raise gas prices at home Euractive, 2013-10-31. Prieiga internetu: <<http://www.euractiv.com/europes-east/imf-presses-ukraine-government-r-news-531471>>.

¹⁶ Naftogaz: Ukraine plans from May 1 to increase gas price for public by 50%. *Kyiv Post*, 2014-03-26. Prieiga internetu: <<http://www.kyivpost.com/content/ukraine/naftogaz-ukraine-plans-from-may-1-to-increase-gas-price-for-public-by-50-340998.html>>.

¹⁷ Pekka Sutela. The Underachiever: Ukraine's Economy Since 1991. *Carnegie Endowment*, 2012-03-09. Prieiga internetu: <<http://carnegieendowment.org/2012/03/09/underachiever-ukraine-s-economy-since-1991/a1nf#>>.

programas, sumažinant valstybės tarnautojų skaičių, įgalinant užsienio investuotojus įsigyti valstybinę nuosavybę bei aktyvus, pan.¹⁸ Įgyvendinti tokių reformų paketą politiškai bus itin sudėtinga (infliacija trumpuoju laikotarpiu galėtų šoktelėti iki 14 proc., o ekonomika susitrauktų apie 3 proc.¹⁹), tačiau nuoseklus ėjimas šiuo keliu padėtų Ukrainai tiesiogiai spręsti pirmąją sistemine ekonomikos problemą – stagnuojančias reformas, o ilgainiui, tikėtina, prisidėtų ir prie korupcijos mažinimo.

Vis dėlto nereikėtų atmesti ir tokio scenarijaus, pagal kurį **staigios reformos galėtų lemti dar didesnę socialinę suirutę, kuri grasintų valstybės skilimu ir prisidėtų prie dar didesnio Rusijos įtakos regione augimo.** Valdančiojo Ukrainos elito fragmentacija, kurią galėtų sukelti „šoko terapija“, leistų Rusijai didinti įtaką vidiniams Ukrainos procesams. Todėl siūloma reformas atidėti bent jau iki tol, kol bus suformuota stabili valdžia²⁰. Kertinis „šoko terapijos“ bruožas yra pasinaudojimas dėl ypatingų politinių aplinkybių atsivėrusiu „galimybių langu“, atveriančiu kelią įprastomis aplinkybėmis neįgyvendinamoms reformoms (tą įrodo per du dešimtmečius taip ir neįvykusi Ukrainos ekonomikos transformacija). **Vadinasi, kol kas nėra atsakymo, kokią įtaką valstybės vidaus politikai ir nacionaliniam saugumui gali sukelti „šoko terapija“ geopolitinio spaudimo ir karinės išorinių jėgų intervencijos akivaizdoje.**

3.2. (Po)revoliucinė Ukraina: oligarchijos vaidmuo, politinio elito fragmentacija ir Rusijos interesai

Tai, kad absoliuti svarbiausių Ukrainos oligarchų dauguma finansavo arba kitaip rėmė revoliuciją, yra vieša paslaptis. Nors daugelis jų nedarė to taip viešai, kaip dabartinis prezidento rinkimų kampanijos lyderis oligarchas ir politikas Petro Porošenka, tituluojamas šokolado karaliumi, revoliucijos pradžioje oligarchų paramą jai geriausiai iliustravo televizijos kanalų rodomos laidos.

Visi Ukrainos televizijos kanalai priklauso oligarchams, tačiau revoliucijos pradžioje visi jie neslėpė savo simpatijų protestuotojams ir kritikos valdžiai. Vėliau padėtis kiek pasikeitė. Dalis oligarchų ėmė manevruoti tarp valdžios ir opozicijos. **Dabar jau galima teigti, kad būtent oligarchų paramos nebuvimas taip ir neleido V. Janukovyčiui susikurti to valdžios pamato, kuris padėtų**

¹⁸ Michel Chossudovsky. Regime Change in Ukraine and the IMF's Bitter „Economic Medicine“. *Global Research*, 2014-03-24. Prieiga internetu:

<<http://www.globalresearch.ca/regime-change-in-ukraine-and-the-imfs-bitter-economic-medicine/5374877>>.

¹⁹ Shock Therapy Would Traumatize Ukraine. *Bloomberg View*, 2014-03-30. Prieiga internetu:

<<http://www.bloombergview.com/articles/2014-03-30/shock-therapy-would-traumatize-ukraine>>.

²⁰ Ten pat.

įveikti krizę ir protestus. V. Janukovyčiaus vadinamoji šeima buvo tiesiog per silpna, kad savarankiškai išsilaikytų valdžioje.

Oligarchų interesai dėl revoliucijos sėkmės buvo akivaizdūs – prezidento V. Janukovyčiaus vadinamoji šeima ne tik ėmė kėsintis net į turtingiausių bei galingiausių oligarchų interesus, bet ir vis labiau kėlė grėsmę, kad buvę Ukrainos valdovai taps tokiais pats režimo tarnais, kokiais, tarkime, oligarchai yra Baltarusijoje.

Po revoliucijos pergalės natūralu tikėtis, kad oligarchai bandys susigrąžinti savo valdžią ir V. Janukovyčiui valdant prarastas pozicijas. Juo labiau kad nepamiršta ir 2004 metų Oranžinės revoliucijos patirtis, o po pastarosios revoliucijos pergalės į valdžią Ukrainoje atėjo taip pat oligarche laikomos buvusios premjerės ir vienos Oranžinės revoliucijos lyderių, Julijos Tymošenko, aplinkos žmonės.

Kol kas pagrindiniu kandidatu laimėti būsimus prezidento rinkimus laikomas taip pat oligarchas, jau minėtasis P. Porošenka. Maža to, naujoji valdžia, bandydama atsispirti Rusijos bandymams destabilizuoti padėti Rytų Ukrainoje, Donecko ir Dnepropetrovsko gubernatorių postus atidavė oligarchams – Igoriui Kolomoiskiui ir Sergejui Tarutai. Todėl kai kurių oligarchų pozicijos dar labiau sustiprėjo, net nelaukiant naujosios valdžios įtvirtinimo po prezidento rinkimų.

Visi šie argumentai leidžia teigti, kad realiausias Ukrainos ateities (išsprendus Rusijos agresijos keliamas problemas) scenarijus yra naujas oligarchų išsigalėjimas, viską lemiančios jų įtakos ne tik šalies ekonomikai, bet ir politikai sugražinimas. Juo labiau kad sugražinta senoji Ukrainos konstitucija, svorio centrą perkelianti iš prezidento institucijos į parlamentą, iš esmės palanki tokiam scenarijui įgyvendinti.

Tuo tarpu Maidano judėjimas tikėjosi esminių valstybės politinės ir ekonominės sanklodos pokyčių – nepriklausomos, demokratinės, neoligarchinės Ukrainos, galinčios laisvai apsispręsti dėl savo geopolitinės krypties. **Tad labai tikėtina, kad šiandien Ukrainoje kartojasi nepavykusios 2004 metų Oranžinės revoliucijos scenarijus, kai, nepaisant milžiniškų visuomenės lūkesčių, tos pačios oligarchinės žaidimo taisyklės liko nepakitusios.** Ji ir toliau lieka oligarchine valstybe, nes vienas politiškai dideles dominuojančias verslo struktūras tiesiog pakeitė kitos.

Tiesa, esama keletas veiksmų, kurie verčia kvestionuoti būtent tokį scenarijų. Pirma, Ukraina yra iš esmės bankrutavusi valstybė, o jos gelbėjimu pasiryžę užsiimti Vakarai šį kartą neketina tiesiog skirti didžiulių lėšų ir leisti Ukrainai pačiai spręsti,

kuri raišos kelia pasirinkti. TVF ketina atidziai stebėti, ar šalyje vykdomos reformos ir kaip tai daroma. O tai jau savaime yra šiokia tokia kliūtis oligarchinės sistemos „sugrįžimui“.

Dar vieną svarbų ir vis labiau ryškėjusį oligarchų interesą prieš revoliucijos pradžia įvardijo vienas Ukrainos opozicijos lyderių Vitalijus Klyčko. Pasak jo, viena svarbiausių oligarchų paramos Vilniuje taip ir nepasirašytoms Asociacijos ir laisvosios prekybos sutartims su ES priežasčių yra europietišku žaidimo taisyklių troškimas.

„Tiesą sakant, net patys oligarchai pavargo nuo to, kad vieną dieną viena oligarchų grupė būna artima valdžiai, o kitą – jau kita. Kai valdžia mainosi, keičiamos ir taisyklės. Todėl oligarchai reikalauja vieno – aiškiai suformuluotų taisyklių. Jie baiminasi prarasti sukauptą kapitalą. Juk buvo geri laikai Viktorui Pinčiukui, Konstantinui Ževagai, bet keičiantis valdžiai, monopolis atitenka kitiems. Dabar jau patys oligarchai teigia: mums reikia aiškių taisyklių, kurios nebūtų keičiamos“, – aiškino V. Klyčko.

Taigi patys oligarchai gali būti bent iš dalies suinteresuoti „europietišku žaidimo taisyklių“ įtvirtinimu, kurios apribotų galimybes sugrąžinti senąją oligarchų įtaką Ukrainoje. Be to, reikia turėti galvoje, kad padėtį Ukrainoje gerokai pakeitė ir Rusijos agresija. Kremliaus keliamą grėsmę jų šaliai oligarchams iš esmės lygi grėsmei jų verslo imperijoms. Galima manyti, kad pavykus atremti Rusijos agresiją, vienu svarbiausių oligarchų tikslų ir net savisaugos priemonių gali tapti kuo skubesnė integracija į ES ir valstybės stiprinimas. Dėl tokios savisaugos oligarchai taip pat gali sutikti atisakyti buvusios įtakos, valdžios ir sutikti su „europietiškomis žaidimo taisyklėmis“.

Vis dėlto integracija su ES (kaip paskata už europietišku taisyklių perėmimą) neįmanoma be esminės sąlygos – ES „atvirų durų“ politikos. Šiandien nėra jokių ženklų, kad Prancūzija ar Vokietija sutiks Ukrainai suteikti bent jau tolimą narystės ES perspektyvą. Šis scenarijus taptų visiškai neįmanomu, jeigu Rusijai pavyktų įgyti neformalią „veto“ teisę ES plėtrai į Rytų Europą.

Tuo tarpu Rusija puikiai supranta, kad, nepaisant oligarchų provakarietiškos laikysenos, klientelizmas ir korupcija leis jai ilgainiui atkurti savo ekonominę ir politinę įtaką Ukrainoje. Todėl Rusijos interesas – „užkonservuoti“ oligarchinę valstybės sanklodą šioje šalyje. Ir, regis, jai iš dalies sekasi – porevoliucinėje Ukrainoje svarbiausius postus užima J. Tymošenko šalininkai, o būtent ši politinė veikėja ir jos politinė aplinka yra toks pat oligarchinės prigimties produktas kaip ir buvusio prezidento V. Janukovyčiaus „Regionų partija“.

Tačiau skirtingus galimo oligarchų veikimo scenarijus atspindi net pati Rusijos agresija – Kremliaus planai kone idealiai įgyvendinami Donecko regione, kuris buvo ne tik pabėgusio prezidento V. Janukovyčiaus „tėvonija“, bet ir stipriausio Ukrainos oligarcho R. Achmetovo „įtakos zona“. Akivaizdu, kad R. Achmetovas mažų mažiausiai nesipriešina agresijai, o tiesiog „laviruoja“, matyt, bet kokios dabartinių įvykių baigties atveju tikėdamasis „tapti laimėtoju“. Tuo tarpu Dnepropetrovske, Igorio Kolomoiskio „tėvonijoje“, kuriame jis tapo gubernatoriumi, Rusijai nepavyko išprovokuoti nė mažiausių neramumų. Gali būti, kad šis pavyzdys iliustruoja ir galimas skirtingas oligarchų pozicijas Ukrainos raidos atžvilgiu apskritai.

Rusijos karinė agresija, jos akivaizdoje kilusios abejonės naujosios Ukrainos valdžios autoritetu bei vidinės Ukrainos politinio elito takoskyros savotiškai „užkonservavo“ (prieš)revoliucinę oligarchinę sanklodą. Apie tai liudija ir atsinaujinę procesai Ukrainos vidaus politikoje: vėl kylanti konkurencija tarp skirtingų verslo grupių ir dėl to stringantis kai kurių (anti)krizinių ar europinės integracijos darbotvarkėje esančių įstatymų priėmimas.

Kai kurių analitikų pastebėjimu, dabartinė koalicinė dauguma jau ima skilinėti. Stabiliai už įstatymų projektus balsuoja tik „Batkivčina“ ir „Svoboda“. Kiti A. Jaceniuko vyriausybės iniciatyvų palaikymą sieja su susijusių artimų verslo kompanijų interesų įgyvendinimu. Po V. Klyčko sprendimo nebesivaržyti dėl prezidento posto, partija UDAR tapo silpnąja valdančiosios koalicijos grandimi. Pavyzdžiui, UDAR nepalaikė pataisos, naikinančios utilizavimo mokesčių importuojamiems automobiliams iš užsienio. Šio mokesčio panaikinimas labai nenaudingas vietiniams automobilių gamintojams. Į tokią grupę patenka ir korporacijos „Bogdan“ savininkas Olegas Svinarčiukas, kuris yra kandidato į prezidentus P. Porošenko verslo partneris. Dar 2013 metų pradžioje pats P. Porošenka buvo „Bogdan“ bendrasavininkis. Ne paslaptis, kad V. Klyčko UDAR dėl prezidento ir Kijevo mero rinkimų sudarė sąjungą su P. Porošenka. Kitas atvejis – frakcijos „Už suverenią ir europietišką Ukrainą“ lyderis I. Jeremejevas ėmė konfliktuoti su Oleksandro Turčynovo Dnepropetrovsko srities gubernatoriumi paskirtu I. Kolomoiskiu. Konflikto esmė – naftos perdirbimo verslas, o tiksliau – kas perims naftotiekio Chersonas–Kremenčukas kontrolę. Tuo tarpu V. Chomutniko frakcija „Ekonominis vystymasis“ blokavo vaistų iš užsienio importo muitų sumažinimą nuo 20 proc. iki 7 proc. Ir tai susiejo su indėlių apmokestinimo normos peržiūra. Tik išsiaiškinus, kad tai viena TVF paskolos sąlygų, sprendimas šiuo klausimu buvo priimtas²¹. Tai tik keli naujosios politinės valdžios fragmentacijos įrodymai. Tikėtina, kad šie procesai tik gilės.

²¹ Коалиция дала трещину. *Insider*. Prieiga internetu: <<http://www.theinsider.ua/politics/53480228055f9/>>.

Išvados

- Rusijos projektuojamas scenarijus: derybose dėl Ukrainos ateities Rusija siekia įgyti neformalią „veto“ teisę NATO ir ES plėtrai į Rytus bei decentralizuoti valstybės valdymą (federalizacija).
- Pagal V. Putino projektuojamą Ukrainos, kaip „mažosios Rusijos“, doktriną, numatomas Ukrainos „federalizavimas“, regionams suteikiant plačius, net ir užsienio ryšių (su Rusija) įgaliojimus, rusų kalbos, kaip antrosios valstybinės, įtvirtinimą Ukrainos konstitucijoje, Ukrainos neutralumo statusą.
- Visiškai neatmestinas ir dalies ar net visos Rytų ir Pietų Ukrainos prijungimas prie Rusijos, už ką agituoja vicepremjeras Dmitrijus Rogozinas ir nacionalistų ideologai su A. Duginu priešakyje.
- Ukrainoje kartojasi 2004 metų nepavykusios Oranžinės revoliucijos scenarijus – didžiausia tikimybė, kad valstybės raida ir toliau išliks priklausoma nuo verslo ir politikos „suaugimo“ (oligarchijos) tendencijų.
- Oligarchinių tendencijų tęstinumas sudaro sąlygas Rusijai bet kada „sugrįžti“ į Ukrainos politinį gyvenimą, net jei visi tikslai nebūtų pasiekti iš karto, nes Rusija žino, kaip Ukrainoje veikia „neformalios“ žaidimo taisyklės. Norint europeizuoti Ukrainą, ES turi iš esmės keisti politinę ir ekonominę Ukrainos struktūrą, o Rusijai užtenka tik palaikyti oligarchines tendencijas ir „neformalias“ žaidimo taisykles.
- Rusijos siekiama Ukrainos federalizacija su politinio svorio centro perkėlimu į parlamentą stiprina oligarchines tendencijas Ukrainoje, palaiko jų tęstinumą.
- Oligarchinės tendencijos lems ir Ukrainos integracijos su ES galimybes ir ribas. Net ir pasirašius sustiprintą laisvosios prekybos susitarimą, labai tikėtinas „selektyvus“ šio susitarimo praktinis įgyvendinimas („razinų iš pyrago“ rankiojimo scenarijus). Vienintelis kelias iš šio uždaro rato – narystės ES perspektyva (tarpinės „stotelės“ narystės link) Ukrainai, kurios ES bent jau kol kas neplanuoja suteikti, ir bet kokios finansinės paramos Ukrainai griežtas susiejimas su konkrečiais reformų žingsniais.